

АНАЛИЗ НА ЖИЗНЕНИЯ СТАНДАРТ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ФАКТОРИ ЗА НЕГОВОТО РАЗВИТИЕ

Д-р Лора Рашкова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. В статията последователно се разглеждат определени въпроси, свързващи феномена „жизнен стандарт“ с възможностите за анализ чрез поредица от параметри (характеристики); основните методи (подходи) за измерване; други социални явления и процеси в общественото пространство. Успоредно с това са представени аспекти от влиянието на жизнения стандарт върху развитието на човешкото общество. Чрез използването на система от показатели е възможен комплексен анализ на развитието на човешкия потенциал в количествено и качествено отношение. Някои от тях носят информация за неговото съдържание като социално-икономическа категория, други дават възможност за оценка на съставлящите го компоненти, но само в система и взаимовръзка те могат напълно да характеризират неговата сложност и многоаспектност. Индексът на човешкото развитие и неговите компоненти обобщават достигнатото равнище на общественото развитие в отделните страни като количествена мярка за човешкия потенциал.

Ключови думи: жизнен стандарт; дълголетие; образование; брутен вътрешен продукт; доход

Високият жизнен стандарт и качеството на живот на хората се свързват с развитието на човешките ресурси, подобряването на условията на живот и труд, преодоляването на бедността, осигуряването на ефективно функционираща система на социална защита.

В литературата не съществува еднозначно определение на жизнения стандарт. Жизненият стандарт (жизненото равнище) има комплексен характер като социално-икономическа категория. В зависимост от изследователските задачи се използват различни тълкувания, като понятието се използва едновременно с понятията благосъстояние на населението, начин на живот, качество на живот, цена на живот и други (Angelova 2009, 22).

Жизненият стандарт на населението е достъпността, количеството и качеството на стоки и услуги и разпределението им сред населението на дадена държава, съвкупността от социално-икономическите показатели, които разкриват степента и равнището на удовлетворяване на жизнените потребности на населението чрез количествени измерители.

Използват се показатели за:

- използвани предмети в бита за дълготрайна употреба – техника, автомобили, уреди и други;
- получавани доходи от заплата, допълнителни доходи, премии, реален доход и други;
- равнище на потребление на стоки и услуги;
- продължителност на работното и свободното време;
- възможности за образование и равнище на задоволяване на културните потребности;
- равнище на здравеопазване – брой зъболекари, лекари, обслужващ персонал, обслужвани пациенти от един лекар и други.

Оценката на жизнения стандарт се прави като действителен за определен момент; заложен в нормативни документи; желаното жизнено равнище от хората. Използват се данни от икономическата и социалната статистика и социологическите изследвания при определянето му (Ivanova 2019, 185 – 186).

Жизненият стандарт на населението на всяка страна се свързва с реалния брутен вътрешен продукт на глава от населението.

От 1990 г. Генералната асамблея на ООН ранжира страните членки на световната организация не само по brutния вътрешен продукт, но и по показателя „Индекс на човешкото развитие“. Този индекс съдържа три основни компонента: дълголетие, образование и жизнен стандарт на населението на всяка страна.

Дълголетието се определя от средната продължителност на живота във всяка страна както за мъжете и жените поотделно, така и общо. По отношение на продължителността на живота на гражданите на отделните страни в света съществуват много сериозни различия.

Образоваността се измерва с нивото на общата образование – начално, основно, средно образование, като се посочва и задължителната за всяка страна образователна степен. В света има много страни, предимно от Африка и Близкия и Средния изток, където началното образование е задължително. В други страни задължителното образование е основното – до седем или осем години, а в трети страни, които са и най-малко, задължително е средното образование.

Жизненият стандарт на населението на всяка страна се измерва с реалния брутен вътрешен продукт на глава от населението и е синтетичен показател. От него до голяма степен зависят и дълголетието, и образова-

ността, и цялостното състояние по развитието на човека като социално същество (Kolev 2016, 112 – 113).

Жизненият стандарт се характеризира с количеството, качеството и структурата на материалните блага и услугите, с които населението и отделната личност разполагат за задоволяване на своите потребности, както и условията, при които хората се възпроизвеждат като биологични и социални същества.

Жизненото равнище е икономическа категория и социален стандарт, характеризиращ степента на удовлетвореност на физиологичните и социалните потребности на хората.

Съществуват четири нива на жизнения стандарт според достигнатото равнище на потребление: висок жизнен стандарт, нормален жизнен стандарт, бедност и нищетата.

Висок жизнен стандарт е този, при който съществува изобилие от блага, потреблението на стоки и услуги е на равнище осигуряващо пълноценно и всестранно развитие на човека.

Нормалният жизнен стандарт се свързва с рационално потребление на научнообосновани норми, осигуряващи на човека възстановяване на неговите физиологични и интелектуални сили.

Бедността е потребление на стоки и услуги за запазване работоспособността на хората като долна граница за възпроизводството на работна сила.

Нищетата е минимално допустим по биологичните критерии набор от стоки и услуги, необходим за поддържането на човешката жизнеспособност. Нищетата е известна като екзистенц-минимум (жизнен минимум), при която потреблението на стоки служи за оцеляване на хората, за поддържане на тяхната жизнеспособност.

Основните компоненти на жизнения стандарт като социален стандарт са здравето и здравеопазването, начинът на хранене и доходите на населението, жилищните условия, домашното имущество, платените услуги, образованието и културното равнище на населението, условията на труд и заетост, отдихът и свободното време, а също така и социалните гаранции и социалната защита на населението.

Социалните гаранции са система от задължения на обществото към своите членове за удовлетворяване на най-важните потребности. За създаване на условия за реализация на икономическата активност на отделната личност и получаването на доход държавата поема задължения.

Социалната защита е система от мерки, осъществявани от обществото във връзка с осигуряването на необходимото материално и социално положение на уязвимите групи от населението (Angelova 2009, 23 – 24).

Изходна категория в процеса на изучаване на жизнения стандарт (жизненото равнище) е категорията „лични потребности“, които могат да бъдат

физиологически, интелектуални и социални. Личните потребности отразяват обективната необходимост от определен набор и обем блага и услуги и социални условия, осигуряващи пълноценно развитие на конкретната личност.

Физиологичните потребности са определящи, доколкото отразяват нуждите на човека като биологично същество. Към тях се отнасят потребностите от храна, облекло, обувки, жилище, сън, отдих, двигателна активност и др.

Интелектуалните потребности включват образование, повишаване на квалификацията, различни видове творческа дейност и т.н.

Социалните потребности са свързани с функционирането на човека в обществото. Към тях се отнасят: потребности от здравеопазване, гарантираност на условията на труд, използване на свободното време, осигуряване на социалните права, общуване с хората, различни видове социално-политическа дейност, опазване на околната среда, потребности от отбрана и сигурност и др.

Докато физиологичните потребности са от първа необходимост, то интелектуалните и социалните потребности не се отнасят към потребностите от първа необходимост. Пряка количествена оценка на интелектуалните и социалните потребности не може да се даде, възможностите за тяхното задоволяване могат да се оценят от величината на работното, извънработното и свободното време.

Потребностите се намират в процес на непрекъснато развитие, което невинаги означава нарастване на физическия обем на потребените блага и услуги, но и усъвършенстване на тяхната структура и повишаване на качеството им.

Когато разглеждаме въпроса за удовлетворяването на потребностите, трябва да се имат предвид и рационалните потребности. Рационалните потребности съответстват на равнището на производителните сили и производствените отношения.

Жизненото равнище включва редица условия за развитието на отделния човек, като условия на труд, бит, използване на свободното време.

Към условията на труд се отнасят: санитарно-хигиенни, социално-психологически, естетически и психо-физиологически условия.

Условията на бит включват: осигуреност на населението с жилища, битово обслужване, търговия, обществено хранене, медицинско обслужване и транспорт.

Условията за използване на свободното време са: възможности за удовлетворяване на социалните, духовните и интелектуалните потребности на населението (Petkov 2003, 87 – 88).

Факторите, които влияят върху изменение на жизнения стандарт, са следните: доходите, равнището на динамиката на цените на стоките и

услугите, условията на труд, отдых и живот, здравето, транспортното и комунално-битовото обслужване, развитието на културата и социалната инфраструктура.

Социалното значение на статистическото изучаване на жизненото равнище на населението се заключава в това, че то може да определи равнището и факторната му обусловеност и да прогнозира неговото развитие в бъдеще. Така например могат да се анализират личните потребности, равнището на потребление на материални и духовни блага, условията, сред които се развива населението. Въз основа на това могат да се вземат стратегически държавни решения за подобряване на жизнения стандарт на населението или на отделни социални и професионални групи (Petkov 2003, 89 – 90).

Върху изменението на доходите и жизнения стандарт оказва влияние инфлацията. Инфлацията влияе по различен начин върху различните групи от населението. Тя облагодетелства длъжниците към кредитните институции. Притежателите на недвижима собственост запазват в по-висока степен икономическия си статус от притежателите на парични доходи. Социални групи, незащитени от синдикатите, са значително по-силно засегнати от работещите – членове на различни синдикални организации. Отражението върху доходите на пенсионерите е двупосочно: от една страна, те са най-засегнати от повишаването на цените, а от друга, когато има и се прилагат подходящи механизми за компенсация, те са в по-благоприятно положение от активните, за които компенсациите не са постоянни и в пълен размер.

По принцип компенсирането на доходите и повишаването на цените, без да е повишена производителността на труда и да е реализиран икономически прираст, води отново до повишаване на инфлацията. Поради тези причини компенсаторните механизми трябва да се използват много внимателно (Dimova 1997, 38).

Съвкупността от условията за живот формира жизнената среда, в която се реализира и възпроизвежда населението. Елементите на жизнената среда могат да се разглеждат и като елементи на стандарта на живот. Тяхното структуриране позволява да се изгради система от статистически показатели, с които количествено да се измерят отделните аспекти на жизнения стандарт на домакинствата.

Системата от показатели, характеризиращи жизнения стандарт, е съвкупност от подсистеми, които кореспондират с елементите на жизнените условия на различните йерархични равнища. По този начин всяка от подсистемите отразява отделен аспект на жизнения стандарт.

В системата от статистически показатели се обособяват следните подсистеми.

А. Демографски характеристики:

- численост и полово-възрастов състав на населението;
- равнище на раждаемост;
- равнище на смъртност;
- равнище на детска и майчина смъртност;
- средна продължителност на живота.

Б. Битови условия:

- жилищна площ;
- благоустроеност на жилищата (водоснабдяване, канализация, електричество, топла вода, баня);
- наличие на културно-битови предмети;
- осигуреност с комунално-битови услуги;
- използване на информационни и комуникационни технологии.

В. Доходи и потребление на домакинствата:

- доходи – размер и структура на доходите, равнище на реалните доходи, равнище на биологичен и социален минимум;
- подоходна диференциация;
- разходи и потребление – равнище и структура на разходите, равнище на спестяванията, равнище и структура на потреблението, покупателна способност на домакинствата, потребление на основни хранителни продукти;
- бедност – линия на бедност, дълбочина на бедност, острота на бедност.

Г. Заетост и условия на труд:

- равнище на заетост;
- равнище на безработица;
- лица извън работната сила;
- обезкуражени лица;
- организация на работното време;
- охрана на труда;
- безопасност на труда;
- трудов травматизъм.

Д. Социална среда:

- здравеопазване – осигуреност с лечебни и здравни заведения и леглови фонд, осигуреност с медицински специалисти, заболяемост на населението, разходи за здравеопазване, средна продължителност на живота в добро здраве;
- социална защита – здравно осигуряване, пенсионно осигуряване, социални трансфери;
- образование – осигуреност с учебни заведения и преподавателски персонал, образователно равнище на населението, продължителност на

обучението, обхват на децата в образователната система, разходи за образование, използването на информационни технологии в образованието;

– култура и изкуство – издателска дейност, библиотеки, читалища, театри, кина, радио и телевизионни програми, посещаемост на културни институции, разходи за култура и изкуство;

– туризъм и отдих – пътувания в чужбина, средства и подслон, почивни домове, реализирани нощувки в средства за подслон, почивни домове и хотели;

– лична безопасност – регистрирана престъпност, разкрита престъпност, престъпност и противообществени прояви на малолетни и непълнолетни, наказана престъпност.

Е. Антропогенна околна среда:

– емисии на вредни вещества в атмосферата;

– равнище на шум;

– замърсени води и почви;

– разходи за преработване на производствени и битови отпадъци;

– разходи за опазване и възстановяване на околната среда (Zheкова 2012, 41 – 45).

Важни документи с национално значение за социално-икономическото развитие на България са Националната програма за развитие на България 2020 и Националната програма за развитие България 2030.

Националната програма за развитие на България 2020 е документ за националните решения за растеж. Той е в съответствие с ангажиментите на България на европейско и международно ниво, но възплаща стремежа на държавата за избор на национален път за напредък.

Визията, целите и приоритетите на Националната програма за развитие на България 2020 са дефинирани на базата на извършените социално-икономически и SWOT анализи, както и на базата на получените становища в рамките на публични дебати, реализирани в процеса на формулирането им.

Към 2020 г. България е държава с конкурентоспособна икономика, осигуряваща условия за пълноценна социална, творческа и професионална реализация на личността чрез интелигентен, устойчив, приобщаващ и териториално балансиран икономически растеж.

Основните стратегически цели са следните.

1. Повишаване на жизнения стандарт чрез конкурентоспособно образование и обучение, създаване на условия за качествена заетост и социално включване и гарантиране на достъпно и качествено здравеопазване.

2. Изграждане на инфраструктурни мрежи, осигуряващи оптимални условия за развитие на икономиката и качествена и здравословна околна среда за населението.

3. Повишаване на конкурентоспособността на икономиката чрез осигуряване на благоприятна бизнес среда, насърчаване на инвестициите, прилагане на иновативни решения и повишаване на ресурсната ефективност¹⁾.

В Националната програма за развитие България 2030 – рамков стратегически документ от най-висок порядък в йерархията на националните програмни документи, се определят визията, целите и приоритетите за социално-икономическото развитие на България в периода 2021 – 2030 г., одобрени с Решение на Министерския съвет № 33 от 20.01.2020 г. В документа подробно се описват областите на въздействие, които ще бъдат обект на целенасочени интервенции до 2030 г., подредени по приоритети и подприоритети и съпътствани от индикатори за резултат, индикативен финансов ресурс, източници на финансиране и съотносими цели за развитие на ООН. Определени са три стратегически цели – ускорено икономическо развитие, демографски подем и намаляване на неравенствата, за чието изпълнение правителствените намерения са групирани в пет области (оси) на развитие и са определени 13 национални приоритета. Програмата включва детайлизирани стратегии по приоритетите, индикативна финансова рамка, предварителна оценка на въздействието върху основни макроикономически индикатори от изпълнението на заложените интервенции, както и механизъм за наблюдение и контрол на изпълнението на стратегическия документ²⁾.

Заключение

Социалното значение на статистическото изследване на жизнения стандарт се състои в това, че чрез него може да се получи комплексна оценка на равнището и факторната му обусловеност. Комплексната оценка на жизнения стандарт отразява степента на реализация на жизнените интереси на населението, които стоят в основата на икономическото развитие. Изследването на динамиката на жизнения стандарт и отделните му компоненти позволява да се анализират както измененията в икономиката и социалната сфера, така и последиците от тези изменения за отделните социални групи население.

Като интегрален показател за развитието на човешкия потенциал и като показател за общественото развитие и алтернатива на чисто икономическата оценка чрез brutния вътрешен продукт (БВП) се използва Индексът на човешко развитие. Чрез него се отчитат големите различия в благосъстоянието и възможностите за по-добър живот, които продължават да съществуват между отделните държави и през XXI век.

С Националната програма за развитие България 2030 се цели разрешаването на актуални проблеми в областта на образованието, здравеопазването, науката и културата, условията на труд, намаляването на бедността,

повишаването на жизнения стандарт и качеството на живота, борбата със социалната изолация и развитието на човешкия капитал.

Благодарности

Тази работа е подкрепена от Министерството на образованието и науката по Националната програма за научни изследвания „Млади учени и пост-докторанти“ / This work is supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science under the National Program for Research “Young Scientists and Postdoctoral Students”.

БЕЛЕЖКИ

1. Национална програма за развитие на България 2020. Retrieved from: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765> (посетено на 15.05.2020).
2. Национална програма за развитие на България 2030. Retrieved from: <https://www.minfin.bg/bg/1394> (посетено на 15.05.2020).

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелова, П., 2009. *Социална статистика*. Свищов: Ценов.
Димова, Д., 1997. *Социална политика*. София: Стопанство.
Жекова, Ст., 2012. *Социална статистика*. Варна: Наука и икономика.
Иванова, В., 2019. *Социално-демографски аспекти, Първа част*. Шумен: Епископ Константин Преславски.
Колев, Г. & Милков, Ч., (2016). *Мениджмънт на социалните дейности*. София: Антос.
Петков, П., 2003. *Социална статистика*. Шумен: Епископ Константин Преславски.

REFERENCES

- Angelova, P., 2009. *Sotsialna statistika*. Svishtov: Akademichno izdatelstvo „Tsenov“.
Dimova, D., 1997. *Sotsialna politika*. Sofia: Stopanstvo.
Zhekova, St., 2012. *Sotsialna statistika*. Varna: Nauka i ikonomika.
Ivanova, V., 2019. *Sotsialno-demografski aspekti, Parva chast*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.
Kolev, G. & Milkov, Ch., 2016. *Menidzhmant na sotsialnite deinosti*. Sofia: Antos.
Petkov, P., (2003). *Sotsialna statistika*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.

ANALYSIS OF THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION AND FACTORS FOR ITS DEVELOPMENT

Abstract. In a consecutive order, this article examines certain topics that connect the “living standard” phenomenon and the opportunities for analysis through a series of parameters (characteristics); the fundamental measurement methods (approaches); other social phenomena and processes in public spaces. Simultaneously, the article introduces aspects of the influence of the living standards on social development. Through a system of indicators, a quantitative and qualitative complex analysis of the human potential development is possible. Some of said indicators bear information of the development’s content as a socioeconomic category, whereas others give an opportunity for evaluation of its components; however, only in a systematic and interconnected manner, can those indicators be used to characterize the development’s complexity and its multiple aspects. The human development index and its components summarize the achieved level of social development in the separate countries as a quantitative measure for human potential.

Keywords: living standard; longevity; education; gross domestic product; GDP; income.

✉ **Dr. Lora Rashkova, lecturer**
Konstantin Preslavsky University of Shumen
115, Universitetska St.
9700 Shumen, Bulgaria
E-mail: l.rashkova@shu.bg